

confession of the young state, defending of national interests at the decision of contradictory questions, related to the soviet inheritance and others like that. To the positive consequences of activity of political elite of Ukraine in this period, implicitly, it is possible also to take creation of legal frameworks of existence of the Ukrainian state. At the same time, a political elite was not able to attain the proper consolidation and determined in strategy of development of the state and strategic partners; reforms which was conducted under its wire had a partial result; a general situation remained indefinite. Alteration of the independent state began without deeply carefully thought out, grounded and distinctly proclaimed an elite new strategic orientirov. Ukrainian society left in the future without a plan, poorly by submitting, in what state it, actually, wants to live, and above all things, which must be publicly state priorities on the initial stage of independent state life. A vagueness is indicated in a great deal saved in our days.

Keywords: society, man, culture, political elite, civil society, state, culture, education.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК316.647.6:342.721

Гавронська Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДИСИДЕНТСЬКІ РУХИ ЯК СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СЛОВА І ДІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується значення дисидентських рухів, їх роль у досягненні свободи та забезпеченні прав людини і громадянина; визначаються хронологічні рамки існування дисидентства.

Ключові слова: людина, культура, право, свобода, дисиденти.

Дослідження дисидентства як соціального явища в світовій історії в цілому, так і України зокрема, потребує з'ясування цілого ряду основоположних понять. Йдеться, насамперед, про визначення понять “дисидентство” і “дисидент”, їх співвідношення з такими поняттями як “опозиційний рух”, “демократичний рух”, “правозахисний рух”, “національно-визвольний рух”, “інакодумство” тощо. Заслужують на увагу та вивчення також хронологічні рамки дисидентства, специфіка його діяльності на різних історичних етапах, національні та регіональні особливості. З початку 90-х рр. ХХ ст. проблема дослідження історії дисидентського руху в Україні перебуває в центрі уваги широкого кола як українських, так і російських дослідників. У роботах О. Даніеля, Л. Богораз, Ю. Зайцева, Г. Касьянова, А. Русначенка та ряду інших дослідників робляться спроби з'ясувати витoki дисидентського руху, дати його обґрунтовану наукову періодизацію, представити діяльність організацій, груп, гуртків, окремих інакодумців.

Дисидентство (від лат. dissident – незгодний) – виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці. Проте загальне наукове визначення дисидентства, його соціальні рамки досі викликають питання дослідників. Так, для І. Клейнера “дисидентство” це

ніщо інше як “національно-визвольні течії серед народів СРСР”, а для П. Потічного – “вияв націоналізму”, М. Добрянський взагалі трактує його як “рух лояльних радянських громадян, часто активних членів партії”, а О. Коханова та Л. Голубович – рух інтелектуалів, соціально-політичний протест інтелігенції проти системи, Л. Богораз пропонувала розглядати “інакодумство” як спосіб мислення, а “дисидентство” – як тип соціальної поведінки 1, с. 28-29. Вже така поляризація думок засвідчує невідповідність подібного роду трактувань реальному змісту поняття “дисидентства”.

Дещо розширити рамки поняття “дисидентство” прагне О. Зинов’єв, який зараховує до дисидентів всіх осіб, які вступали в конфлікт з радянським суспільством. Аналогічної точки зору дотримується А. Амальрик, який вбачає в дисидентстві “певну силу, що стояла в опозиції ...до багатьох явищ ідеології і практики режиму” Розтяжного тлумачення дисидентства допускають також в своїх працях М. Верт, Ю. Лукін, Ю. Курносов, О. Субтельний, Ю. Зайцев, В. Орел та інші, що розглядають дисидентство як широкий за своїм соціальним складом, різний за своїми напрямками і формами рух опору тоталітаризму. Незважаючи на свою невикінченість і розпливчастість, в контексті нашої роботи подібні трактування поняття “дисидентства” здаються нам більш логічними.

На думку українського дослідника О. Бажана під “дисидентством” слід розуміти сукупність філософських, економічних, політичних, релігійних та культурних течій, які повністю або частково протистоять офіційним доктринам в усіх сферах матеріального та духовного життя суспільства. В процесі свого подальшого розвитку дисидентство, виходячи з конкретних умов, все активніше впливає на суспільну свідомість, поширюється на різні соціальні верстви, служить основою для формування опозиційних рухів. Виходячи з цього, “дисидентом” можна вважати особу, чії погляди, переконання і дії повністю або частково розходяться з догматами панівної ідеології, реальною практикою тоталітарного режиму. Звичайно, дотримання подібної точки зору не дозволяє розглядати будь-яку, навіть переслідувану юридичне чи політичне форму протесту проти існуючого режиму як вияв дисидентства (йдеться про невдоволення діями чи рішеннями владних структур, їх керівників, окремі сплески громадської активності, соціальне неприйнятну поведінку). Водночас далеко не кожний з дисидентів зазнав на собі тягар покарання 1, с. 29.

З порушеними вище проблемами тісно взаємопов’язане питання про хронологічні рамки дисидентства. Як не парадоксально, але більшість дослідників обмежують його 60–80-ми роками ХХ століття, з цього приводу А. Колодій зазначає: “після смерті Сталіна почали виникати (чи виходити на поверхню, адже повністю зникнути вони не могли ніколи) такі елементи громадянського життя, як критична громадська думка, нехай у її елітарному й нелегальному виразі, певні клуби культурницького плану, з’явилися спроби підпільної приватновласницької ініціативи. Існував також відверто опозиційний дисидентський рух зі своїми ЗМІ (“самвидав”), не чітко сформованими спілками, непересічними незалежними особистостями. Це справді була зародкова форма (чи паросток) громадянського суспільства. Однак розвивалася вона у неприродних умовах нелегальності, була слабкою і деформованою 2, с. 32.

Цю тезу цілком аргументовано заперечує Р. Медведєв, який писав, що „безліч надзвичайно опозиційних течій існували, наприклад, в 20-і роки: і “ліва”, і “права”, середпартійні опозиції були лише однією з форм подібних течій, хоча саме цим опозиціям присвячена найбільш численна література. Чимало опозиційних течій існувало і в першій половині 30-х років, хоча в цей період вони виникали як конспіративні. Та й сталінський страшний терор не стільки знищував дисидентів, скільки породжував їх, хоча він і був спрямований у 1936–1952 рр., головним чином, проти цілком лояльних членів партії і громадян радянської держави. Хіба мільйони цих людей не ставали дисидентами в тюрмах і таборах? І хіба не ті нечисленні, що пережили всі випробування “Архіпелагу”, становили через 20-25 років важливу частину нового покоління опозиції. Достатньо назвати таких різних за своїми переконаннями А. Левітана-Краснова, Д. Дудка, О. Солженіцина, О. Гінзбурга.

Різні форми як “правої”, так і “лівої” опозиції існували в усі роки хрущовського “великого десятиріччя”. У одних людей і груп викликали злість і ненависть ті заходи десталінізації, до яких вдавався Хрущов, у інших викликали протест такі, наприклад, події, як польські та угорські, або непослідовність і обмеженість викриття сталінських злочинів” 3, с. 239 .

Таким чином, Р. Медведєв робить висновок, що дисидентство як явище в різних формах існувало на всіх етапах розвитку радянського суспільства та й будь-якого суспільства взагалі “в будь-якому суспільстві є не лише ті, хто схвалює офіційну політику, індиферентні конформісти, але і не згодні, інакомислячі, що виступають проти пануючої релігії, ідеології, існуючої політичної системи, способу життя” 3, с. 240 .

Проте лише з кінця 50-х – першої половини 60-х рр. можна казати про діяльність опозиції, формування методів її боротьби, програмних вимоги, становлення її соціального, національного та вікового складу, і саме цій період більшою мірою привертає увагу зарубіжних і пострадянських дослідників. Це пов’язано принаймні із двома факторами – закінченням сталінського режиму і розвінчанням культу особистості, а також формуванням ОВД як гетерогенної міжнародної багатонаціональної системи під пануванням СРСР. Серйозним випробуванням для політичної “відлиги” в Радянському Союзі другої половини 50-х рр. стали національно-визвольні за своїм характером, антисталінські за своїм спрямуванням повстання 1956 р. у Польщі та Угорщині, під час яких партійно-державне керівництво СРСР, незважаючи на проголошений ним курс на лібералізацію, ще раз довело своє небажання розстатися з роллю світового жандарма. Якщо Угорщина та Чехословаччина збуджували увагу радянських, в тому числі українських дисидентів у другій половині 50–70 рр., то на початку 80-х рр. їх увагу привернули інші міжнародні події. Зокрема, американський історик Р. Сольчаник у своїй статті “Польща і Радянський Захід” переконливо доводить вплив на формування ідеології дисидентства подій у Польщі 1980 р. Практично неефективною була пропаганда та контрпропаганда, пов’язана з введенням у 1979 р. “обмеженого контингенту радянських військ” на територію Демократичної Республіки Афганістан. Закриті соціологічні опитування, проведені за дорученням ЦК КПРС, аналітичні матеріали органів КГБ свідчили про непопулярність рішення вищого політичного керівництва щодо Афганістану. При цьому хотілося б відзначити, що й раніше суворо утаємничені

військові акції СРСР за кордоном в Сирії, Єгипті, В'єтнамі, Північній Кореї, інших країнах не знаходили своєї підтримки серед населення союзних республік 4, с. 515-516 .

Стосовно напрямків та форм діяльності дисидентства, вони носили різноманітний характер, адже тотальне обмеження свободи в усіх сферах життя людини – культурній, політичній, правовій, економічній, творчій, науковій шукало виходу у вигляді несанкціонованої діяльності у кожній з цих площин людського буття. Так, інакомислення як стан свідомості та дисидентство як форма соціальної поведінки мали місце серед творчої інтелігенції в якості створення літературних та художніх творів, що актуалізували проблеми ігноровані або заборонені ідеологією, були здійснені поза напрямком соціалістичного реалізму; серед освітян та науковців, які намагалися збагатити наукове знання – особливо гуманітарне – всупереч ідеологічним настановам марксизму-ленінізму; серед правозахисників, національно-свідомих громадян, релігійних спільнот тощо.

Більшість науковців виділяють 3 основні течії дисидентства: релігійне, правозахисне та національно орієнтоване. Слід обмовитися, що остання набагато менш притаманною радянській Росії, адже порівняно із „братерськими” республіками питання національного самовизначення та придушення в Росії лежало в іншій площині, адже керівництво РСФСР значною мірою ініціювало процеси культурної та національної асиміляції.

Що стосується релігійних рухів, то проголошена ідеологія атеїзму змушувала керівну верхівку радянського режиму виступати проти релігії: обмежувалися церковні публікації, проводилися атеїстичні роботи з дітьми. У керівництві церкви поширювалася корупція та лицемірство, тому духовенство виступало з критикою до керівництва і до антирелігійної політики. то особливістю Для України проблему актуалізувала наявність Української греко-католицької церкви (УГКЦ) й Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Українська автокефальна православна церква, яка відокремилася під час створення першої української держави 1917 р., була ліквідована більшовиками в 1930 р., а її священики, монахи й просто віруючі були в 30-х роках піддані жорстоким репресіям. Відновлена УАПЦ була під час німецької окупації, але проіснувала вона в Україні зовсім недовго. УАПЦ була обвинувачена у співпраці з німцями, і під час наступу радянських військ її більшість її священнослужителів емігрували на захід, ті, хто лишилися, або були замордовані більшовиками, або перейшли до складу РПЦ 5, с. 23 .

Греко-католицький рух на Західній Україні був відносно масовим – населення чинило опір руйнації, розграбуванню храмів, використанню церковних приміщень як господарських складів, віруючі влаштовували страйки, викидали з храмів те, що там складувала влада, займали закриті церкви тощо. Були спроби захищати права віруючих шляхом петицій, відкритих листів, звернень. 15 листопада 1958 р. священик катакомбної Греко-католицької церкви Г. Будзінський звернувся до Генерального Прокурора СРСР із протестом проти переслідувань його за релігійною ознакою. Це перший лист Г. Будзінського, що потрапив на Захід шляхами самвидаву 6, с. 27 .

Рух УГКЦ був поширений і далеко за межами території сучасної України. Він діяв в еміграції – у США, Канаді, Італії тощо, а також на своїй традиційній території: у

Чехословаччині, Польщі та Румунії, в яких провадилася політика, аналогічна політиці СРСР. Представники греко-католицької та автокефальної православної церков були дуже близькими до українського національного руху, їх навіть неприродно відмежовувати від національного руху, так само, як, наприклад, у Литві неприродно розділяти католицький і литовський національний рухи. Крім переслідувань УГКЦ і УАПЦ, в Україні, як і в інших республіках СРСР, переслідувалися віруючі інших релігій і конфесій. Їх варто відразу розділити на дві категорії: традиційні конфесії та секти. Жорстоким гонінням піддавались протестанти. Церква Євангельських християн-баптистів (ЄХБ) була найчисленнішою з усіх протестантських церков, як в СРСР, так і в Україні. За Сталіна, у довоєнні роки, баптисти жорстоко переслідувались. Під час війни Сталін змінив політику відносно релігій, було утворено Раду у справах релігій і культів (РСРК) при Раді Міністрів СРСР. Тоді сталінський уряд пішов на ті ж кроки відносно найбільшої протестантської церкви, що і з РПЦ: замість знищення він намагався перетворити її в апарат нагляду та перевиховання віруючих. З цією метою згори було утворено Всесоюзну раду церков ЄХБ (ВР ЄХБ), яка фактично сприяла обмеженню релігійних прав та свободи совісті 7, с. 27 .

Правозахисний рух в радянському просторі в цілому, та в Україні зокрема підпадає під найбільшу увагу вітчизняних та закордонних дослідників та публіцистів, адже він був невід'ємною частиною загальнолюдського поступу в дусі свободи. Він виник на ґрунті національно-визвольного руху та опозиційного комуністичній ідеології інакодумства, поставленого тоталітарною державою поза законом, із суспільної необхідності захищати елементарні права людини від постійних порушень їх із боку держави – у соціально-економічній, національно-культурній сфері, щодо релігії.

Правозахисний рух у всьому світові вилився у прийняття меж Загальної декларації прав людини ООН у 1948 р. та актуалізувався на теренах СРСР після підписання у 1975 р. в Гельсінкі “Прикінцевого акту Наради з безпеки та співпраці в Європі (НБСЄ)” 33 державами Європи, СРСР, США та Канадою. Основні цінності, які включала ідеологія гельсінкського процесу в гуманітарній сфері, – це захист прав людини шляхом побудови демократичного правопорядку та захист прав народів шляхом побудови справедливого міжнародного порядку. Оскільки Прикінцевий акт НБСЄ прирівнювався до національного законодавства, то його підписання означало, що відкриваються юридичні можливості легально і цілком законно боротися з порушеннями прав людини, опираючись на внутрішнє і міжнародне право.

Першими це збагнули московські правозахисники з кола академіка А. Сахарова. З ініціативи проф. Ю. Орлова 12 травня 1976 р. вони створили Московську громадську групу сприяння виконанню Гельсінкських угод. Правозахисники, за висловом А. Амальрика, вчинили революційний переворот у свідомості стероризованого за попередні десятиліття населення: у невольній країні вони почали поводитися як вільні люди. Вони вимагали визнання прав людини державою, тобто їх узаконення, і явочним порядком почали здійснювати конституційні права (свободу слова, друку, демонстрацій, асоціацій та ін.), тобто розуміти закони так, як вони написані. Виходячи з того, що дотримання законності означало б зміну характеру влади, її демократизацію, правозахисники примушували державу дотримуватися її власних законів та підписаних нею міжнародних правових актів.

Другою, за ініціативою письменника і філософа М. Руденка, П. Григоренка, О. Мешко, О. Бердника, Л. Лук'яненка, 9 листопада 1976 р. була створена Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінкських угод. Щоб забезпечити виконання гельсінкських угод, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси. У Західній Україні наріжним каменем правозахисний рух ставив національні права та питання релігії, тоді як на Великій Україні він мав ширший, соціально-економічний характер, у другій половині 70-х років він тісно змикався з рухом правозахисників-неукраїнців і з правозахисним рухом у Росії 8, с. 41 .

Протягом своєї діяльності члени правозахисного руху підіймали питання пригнічення індивідуальних та групових прав в СРСР, зверталися до міжнародних інстанцій, займалися видавничою та просвітницькою діяльністю. Правозахисники боролися за свободу слова, волевиявлення, вільного поширення ідей тощо, відмовлялися від радянського громадянства, подавали прохання на виїзд за кордон, відмовлялися від свідчень. Політв'язні влаштовували акції мовчання, невиходу на роботу, голодування, передавали на волю повідомлення про реалії табірної життя, були навіть випадки самоспалення. Незважаючи на те, що УГГ діяла легально, проте зазнала переслідувань, 23 осіб засуджено й відправлено в табори та на заслання. Українські та західні дисидентствознавці відзначають, що навіть якщо український правозахисний рух не декларував своїх ідеологічних орієнтацій, та він із самого початку був однією з форм боротьби за національне визволення 9, с. 25 .

Тому деякі дослідники відзначають генетичну та ідейну єдність правозахисного та національно-визвольного рухів в соціалістичних республіках Об'єднання України внаслідок Другої світової війни в одній, хоч і не своїй, державі, влиття в неї національно свідомого західноукраїнського населення викликало глибинну психологічну мутацію в українстві загалом, дало новий поштовх консолідації нації. Згорання в середині 50-х рр. масового терору стихійно спричинило формування нової еліти переважно на основі корінного населення: у середині 50-х років українці стали переважати в КПУ, її нарешті почали очолювати етнічні українці, хоча правляча номенклатура, що почала формуватися, з огляду на тотальну її русифікацію, здебільшого була позбавлена повновартості національної свідомості. Канадський політолог Т. Раковська-Хармстоун, досліджуючи причини активізації в СРСР національних рухів, прийшла до висновку, що “зростання сил націоналізму є відповіддю на політику інтеграції і асиміляції, націоналістичним викликом центральному керівництву, яке відповідає на цей виклик заходами, мимоволі породжуючи ще більший націоналізм” 10, с. 29 .

Хоча цей рух наголошував на поцінуванні національно-культурної самобутності, та він не був консервативно-реставраційним, а ніс у собі дух оновлення форм та змісту. Він неминуче мав перерости в рух політичний, антиімперський, оскільки колоніальне становище України було основною причиною нищення української культурної самобутності. Шістдесятники пам'ятали, що Конституція СРСР містила статті, якими підтверджувався суверенітет союзних республік, у тім числі й право на

вихід зі складу СРСР, але перші політичні вимоги обмежувалися розширенням повноважень республіканських державних органів.

Слід зазначити, що як в русі за права людини, так і за національні права панувала висока культурна і моральна атмосфера, чутливість до нових ідей. Він протистояв як офіційній тоталітарній ідеології, так і примітивізму. Тому правозахисний рух в Україні об'єднав як низку течій (національно-визвольний рух, загальнодемократичний, релігійний, соціально-економічний або ж робітничий, боротьба за право на еміграцію), так і видатних особистостей (Л. Лук'яненко, І. Світличний, М. Горинь, І. Дзюба, Є. Сверстюк, В. Чорновіл, О. Мешко, Н. Строката-Караванська, В. Стус, М. Руденко, П. Григоренко, М. Джемелєв, Й. Зісельс, З. Красівський, В. Романюк – Патріарх Володимир та інші) 11, с. 38 .

З соціологічного погляду дисидентський рух складався з людей різних світоглядних, філософських та політичних орієнтацій, не завше явно висловлених: екзистенціалізм, позитивізм та аналітична філософія, ревізіонізм тощо. Одні інакшумці тяжіли до раціоналізму (іноді поєданого з атеїзмом), інші – до релігійного світогляду. У спектрі політичних позицій розрізнялися незалежники, автономісти, націонал-комуністи, демократи (які вважали національне питання менш важливим або й зовсім неважливим) тощо. Вони ніколи не оголошували один одного непримиренними опонентами, тому що в той час усім однаково потрібна була свобода, а дисидентський рух виступав в якості площини, де її можна було реалізовувати та здобувати. Саме тому сучасні дослідники вбачають у дисидентських рухах, їхніх національних та соціокультурних особливостях базову передумову подолання тоталітарної спадщини пострадянських суспільств.

Використані джерела:

1. *Бажан О. Г.* Дисидентство в УРСР: спроба дефініції / О. Г. Бажан // *Магістеріум : історичні студії.* – Вип. 7. – НаУКМА. – К. : Стилос, 2001. – С. 27-31.
2. *Колодій А.* Становлення громадянського суспільства в Україні / Антоніна Колодій // *Незалежний культурологічний часопис "Г".* – Львів. – 2001. – № 22. – С. 21-53.
3. *Медведев Р.* Личность й эпоха : Политический портрет Л. И. Брежнева / Рой Медведев. – Кн. I. – М. : Изд-во Новости, 1991. – 336 с.
4. *Бажан О.* Зовнішньо–політичні акції СРСР у 50 – 80-ті рр. та їх вплив на розвиток опозиційного руху в Україні / О. Бажан // *З архівів ВУЧК ГПУ НКВС–КДБ.* – 2000. – № 2–4. – с. 515–525.
5. *Овсієнко В.* Правозахисний рух в Україні / Василь Овсієнко // *Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод : в 4 т. – Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група ; упорядн. Є. Ю. Захаров.* – Харків : Фоліо, 2001. – С. 5-42.
6. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) : монограф. / Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
7. *Овсієнко В.* Правозахисний рух в Україні / Василь Овсієнко // *Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод : в 4 т. – Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група ; упорядн. Є. Ю. Захаров.* – Харків: Фоліо, 2001. – С. 5-42.
8. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) : монограф. / Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
9. *Овсієнко В.* Правозахисний рух в Україні / Василь Овсієнко // *Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод : в 4 т. – Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група ; упорядн. Є. Ю. Захаров.* – Харків : Фоліо, 2001. – С. 5-42.
10. *Бажан О. Г.* Дисидентство в УРСР: спроба дефініції / О. Г. Бажан // *Магістеріум: історичні студії.* – Вип 7. – НаУКМА. – К. : Стилос, 2001. – С. 27-31.

11. Овсієнко В. Правозахисний рух в Україні / Василь Овсієнко // Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод : в 4 т. – Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група ; упорядн. Є. Ю. Захаров. – Харків : Фоліо, 2001. – С. 5-42.

Гавронская Т. В. Диссидентские движения как попытка реализации свободы слова и действия личности.

В статье анализируется значение диссидентских движений, их роль в достижении свободы и обеспечении прав человека и гражданина; определяются хронологические рамки существования диссидентства.

Ключевые слова: человек, культура, право, свобода, диссиденты.

Gavronska T. V. Dissident movement as an attempt to freedom of speech and actions of the personality.

The paper analyzes the importance of dissident movements, their role in the achievement of freedom and ensuring the rights of man and citizen, determined the chronological framework of existence dissidence.

Keywords: people, culture, law, freedom, dissidents.

УДК 321.64:355.01:378.4

Левит Д. А.
**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА “МІЛІТАРИЗАЦІЯ” КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УНІВЕРСИТЕТІВ ЯК ОЗНАКА ЇХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аналізується діяльність радянських університетів у системі тоталітарного суспільства. Підкреслюється визначальна роль денационалізації культури, освіти і виховання в процесі становлення соціалістичного ладу. Дається системний аналіз стану університетської спільноти та її внутрішньої культури.

Ключові слова: людина, культура, національна свідомість, демілітаризація, університет, освіта, виховання.

Однією з визначальних ознак життєдіяльності радянських університетів була денационалізація культури, освіти та виховання, яка характеризувалася тим, що все національне з університетів вилучалось, національній культурі в університетах місця не було, що супроводжувалося активною боротьбою проти буржуазного націоналізму тощо. Ці процеси були невід’ємним і гармонійним елементом в системі тоталітарної партійно-класової ідеологізації культурного поля всієї країни та університетського культурного простору, зокрема. “Денационалізація національно-культурного життя органічно притаманна будь-якому тоталітарному державному устрою. Політичним і соціально-економічним підґрунтям денационалізації за радянських часів виступала всеохоплююча централізація державного управління. Ідеологічною основою процесу служила теорія злиття націй, створення нової історичної спільноти – радянського народу. Каналами денационалізації слугували органи державного управління, армія, культурні заклади, освіта” [1, с. 336]. Університети також активно використовувалися